

„Nem köthetik meg a kezemet...”

Beszélgetés Erdélyi Zsuzsannával*

Milyen emlékeket őriz Lajtha Lászlóról?

Kislánykoromtól ismertem őt. Édesapám Kolozsvárról jött át, ott az egyetemi könyvtár igazgatója volt. Régi magyar irodalommal foglalkozott, és népi értékeket gyűjtött. Nem tett hűségesküti a románoknak, emiatt elküldték az állásából. Volt négy hatalmas láda kalotaszegi varrottasa, abból eladott valamennyit a Néprajzi Múzeumnak. Laci bácsi akkor már ott volt. A 30-as években mi a tisztviselőtelepen laktunk, ötpercnyi sétára a régi Néprajzi Múzeumtól. Lajtha fia, László belgyógyász és hematológus lett. Elemérrel, az urammal került atyai jó barátságba. Az uram lett aztán a Lajtha család orvosa. Én 48 júniusában mentem férjhez, és egy Veres Pálné utcai kis garzonban laktunk. A következő évben költöztünk abba a házba, ahol Lajtháék lakása is volt. Természetesen Laci bácsiék segítségével történt ez. Ő már akkor egy esztendő Nyugaton töltött. Csodálkoztunk is, hogy visszajött azok közé a körülmények közé, amelyek akkor itt voltak. Neki sok nyugati barátja volt, muzsikuskok, művészek: Milhaud, Poulenc, Paul Valéry, Florent Schmitt, Henry Barraud, Olivier Messiaen és mások. Azt mondta: neki itt a helye. Pedig Nyugaton is mondták neki, hogy maradjon. Az év decemberében volt a Mindszenty-per. Ő nem írta alá Mindszenty elítélését, emiatt aztán kitétték az állásából. Minden vezető állásban lévő emberrel ezt tették, aki így cselekedett. Akkor már negyven éve tanított a Nemzeti Zenedében, igazgató is volt, s mint ilyennek, alá kellett volna írnia, hogy mentse az állását és a bőrét. De ő nem ilyen volt, nem volt ilyesmire hajlandó. Ezután nem tudott sehol elhelyezkedni, nehezen éltek.

Az *I. Velencei Biennálén* a *Gyilkosság a katedrálisban* című film, amelynek ő írta a zenéjét, rengeteg díjat kapott. Bejárta a nyugati sajtót, hogy Lajtha László a párizsi iskola embere. De ő egyesítette ezt a kultúrát a magyar népzenevel a műveiben – és ebből botrány lett. 1951-ben kért emigrációs útlevelet. Ezen felhördült a kormányzat. Mikor a minisztériumban kiderült, hogy ki akar menni Nyugatra, akkor bekérették őt. Ujfalussy József volt a közvetítő. A kérdésre, hogy miért akar menni, azt válaszolta: „itt nem tud megélni”. Kétszáz forint volt nyugdíjas zeneszerzőként a jövedelme.

Laci bácsi azt mondta, hogy itt semmit nem lehet csinálni. „Ha én főnök nem lehetek, nem leszek beosztott. Mert én megszoktam, hogy főnök vagyok. Engem kint vár a katedra, koncertek, vezénylés, előadások, az etnomuzikológia. Nem köthetik meg a kezemet!” Ő egyébként már akkor elnevezte ezt a tudományágat antropomuzikológiának.

Mert az élő embert vizsgálja...

Pontosan. Előtte alakult 49-ben a Kodály-csoport. Arra gondolt, mi lenne, ha ő is csinálna egy ilyen gyűjtőcsoportot. Ez a dolog a Művelődési Minisztérium hatáskörébe tartozott. A vesztes pozícióból mégis ő dirigálhatott... Nagyon jellemző ez rá. Megmondta: vannak feltételei, ha azokat teljesítik, akkor áll az alku. Az egyik feltétele az volt, hogy mindent ő határoz meg, azaz milyen kutatási területen mit és hogyan csináljanak. Azt mondta, ő történeti népzene akar gyűjteni, instrumentálist és vokálist egyaránt. Az instrumentálist elsősorban cigányoktól meg parasztszenekaroktól. Később mi [Tóth] Margittal mentünk a rezesbandákhoz. Laci bácsinak inkább a cigányokhoz húzott a szíve. A történeti népzene a jó cigányok tudják, a történeti vokális népzene meg a jó „kegyes” öregasszonyok. Ha nem is kegyes, de jó öregasszonyok. Ezek között rengeteg a vallási népének a *Kájoni kódex*ből meg a *Cantus Catholiciból*. Ez volt az egyik feltétel, de a másik még keményebb volt: ő dönti el, hogy kit vesz fel a csoportba. Ismét nem engedte, hogy megkössék a kezét. Akkor alakult az a humoros elnevezés, hogy a Lajtha-csoport a Noé bárkája. Ez azt jelentette, hogy egzisztenciálisan tönkretett, ám szakmailag kitűnő embereket vett fel a csoportba, akárkit nem.

Kik voltak ott?

Rajeczky Béni bácsi, Marosi György Cézár, a másik ciszter, ő volt a titkár, aki most kanonok Veszprémben. Ott volt muzsikusként Gábor Éva, ő Avasi Bélával Szegedre került és ott docensként éneket tanított. Ragyogó lejegyző volt. Annyira jó, hogy Laci bácsi rászózza – persze utána nagy ellenőrzések voltak – a zenekari lejegyzéseket. Remek füle volt. Gábor Áron atyjafia, székely lány volt. Ott volt Tóth Margit, aki eredetileg ciszterci rendbéli apáca

* Az interjú 2008-ban készült.

volt. Egy szál ruhában jelent meg Laci bácsinál 51-ben, ő adott neki pénzt, hogy vegyen rendes cipőt, ruhát magának. A zenei lejegyzőnk Móczár Elemér volt, egy kitelepített ezredes. Gyönyörűen írta a kottákat. Becsei néni zongoratanár volt, szintén zenei lejegyző. Volt egy ügyvédünk, aki a tanácsadó volt, Fábián Laci bácsi, Debussy-kutató. Őt is meghurcolták. Volt egy arisztokratánk, hogy teljes legyen a kép: Teleki Cecília, Erdélyből menekült, és egy barátnőjénél húzta meg magát egy kis cselédszobában. Rengeteg nyelven tudott, ő volt a műfordítónk. Volt egy erdélyi menekült gépírónk, Török Mari, Bánhidi Zoltánné, Tóth Margit féltestvére. Ő készítette a támlapokat, feljegyzéseket, naplót, ő katalogizált. Szemmel tartott mindent, mint egy gazdasszony. Én meg a textológa, azaz a szövegszakértő.

Őn nem készített lejegyzést?

Nem, erre ott volt Margit. Én Laci bácsival 51-ben kerültem munkatársi viszonyba. Az uramat akkor rúgták ki a klinikáról. Muzsikusnak készültem, de majdnem külügyi diplomata lettem. Azért nem lettem zenész, mert édesanyám öt kisgyerekekkel maradt negyvenkét évesen özvegy. Én segítettem neki azzal, hogy tanítottam. Őt-hat tanítvány mellett nehezen ment a napi gyakorlás. Magyarlatin-filozófiát tanultam. Huszonkét éves koromban kerültem Rómába ösztöndíjjal. Ott bejártam a Santa Cecilia-ba, de a rendszeres gyakorlás megszűnt. Aztán jött a háború, és vége lett mindennek. Laci bácsi 51-ben azt mondta: kislányom nem bírom nézni, milyen nyomorban vannak. Muharay Elemérhez ajánlott be engem, aki a Népművészeti Intézet munkatársa volt. Nekik készítettem – amire most már nagyon büszke vagyok – katalógusokat. Szöveg, motívum és műfaj szerint rendeztem az anyagot. Például Erdélyi János nagyapám *Népköltészeti gyűjteményét* vettem elő, aztán Kriza Jánost, majd az Arany-Gyulai Magyar Népköltészeti Gyűjteményt 1872-ből. Ez éveken át tartott.

Hol vannak most ezek a katalógusok?

A Néprajzi Múzeumban. Ez lényegében egy előszemantikai dolog volt, Laci bácsi egyik zseniális ötlete. Most látom csak, hogy ez micsoda érték. Egy könyvtári katalógus, hatalmas anyaggal. Amikor a Lajtha-csoport végleg megalakult, odamentem, megszűnt a kapcsolatom a Népművelési Intézettel. A gyűjtések feldolgozása, az összes szociológiai adat, szokásleírás az én munkám volt. És hát le kellett írni mindent, amit gyűjtöttünk, valamint az ezekhez kötődő adatokat, szokásokat. Akkor még utazgatni nem tudtam, akkoriban születtek a gyerekeim. De kellett a munka. 1953 májusában kezdtem csak gyűjtőutakra menni, minden hónapban nyolc-tíz napra. Margittal mi voltunk a Lajtha-gírlök. Elöttem Katanics Mari járt gyűjteni Laci

bácsival egy darabig, és Nónai Katalin, ifj. Lajtha László menyasszonya.

Hogyan értett szót Lajtha a parasztokkal?

Nagyon jól. Nagyon értett hozzájuk. Kedélyes, emberi tónusa volt. Persze, néha azért nehéz volt vele, amit mi is éreztünk. Ráadásul rajtam is sok gond és teher volt. Amikor közölte: kislányom, megyünk a jövő héten – akkor már kezdett a gyomrom liftezni. Miért kell nekem menni, amikor annyira nem szeretem ezt? Nyolc-tíz napra itt hagyni az apró gyermekeket, nagy pszichés teher. Meg kellett szervezni, hogy egy idős rokon vagy volt kolléganő jöjjön a gyermekeimre vigyázni, amíg az uram nincs itthon. Ez nagyon keserves volt. Az összes anyai lélekben lévő instrukciót papírra kellett vetni. Mikor beültünk a vonatba, Veszprémig vagy Győrig hozzám sem lehetett szólni. Lerogytam a sarokba halálfáradtan. Aztán ez lassan engedett.

Mi úgy tudtunk gyűjteni, hogy előkészítettük a talajt. Messziről jött városi emberrel szemben nagy bizalmatlanság volt az 50-es években, hiszen ez a padláslesöprések ideje volt. Becsapták az orrunk előtt nemegyszer az ajtót. Sopronban Bán János főapáttól, majd később Géfin Gyula teológiai tanártól kaptunk ajánlásokat, hogy fogadjanak minket, és kalauzoljanak. Ezzel a papírral mentünk el minden egyes községbe, minden egyes paphoz. Minden pap lelkileg haptákba vágta magát, és tudta, kik a jó énekesek, muzsikusok. Ennek megfelelően berendelték, bekérték őket, hogy jöjjenek el délután, mert itt van egy híres pesti professzor. Megjelentek a mamák füzettel, könyvvel, mintha templomba mennének, fölöltözve, a plébános úrhoz, s akkor ott folyt a munka nagyon jó hangulatban. Jött egy kis bor, tea, kalács, ami éppen adódott. Nehéz idők voltak, de ezek nagyon jó gyűjtések voltak. Ő viccelődött az öregasszonyokkal: „na, kishúgom, Sári húgom...”. Nagyon jó légkört tudott teremteni. A plébános meg az asszonyok elmondták, hogy kik a jó muzsikusok. Így kerültünk kiváló cigányokhoz. A Tendl Pali bácsit a soproni Pannonia Szállóban hallotta először, ott muzsikált, volt egy Vili nevű fia, ő hegedűs prímás volt, Józsi volt a cselélista, és az egyik veje a brácsás.

Lajthát 1948-tól 62-ig nem engedték Nyugatra. Erdélybe meg ő nem akart menni. Fizikailag nem volt olyan állapotban. Felgyűjtöttük a Sopron megyei virrasztóénekeket, és terveztük a *Kájoni Kódex*ben megtalálható dalok népi változatainak kiadását, ami sajnos nem jött létre. Nem a mi hibánkból. Nem mindig tudtunk magnózni. Sokszor hagyatkoztunk a „filhallásra”. Felvettük az adatokat, aztán énekeltek, Margit már skiccelte is. Csinált egy alapot. Kétszer énekeltek, esetleg háromszor, aztán Laci bácsi még egyszer elénekelte, netán még egyszer. Ő már pontosított.

Én meg közben írtam a szöveget, és idehaza hoztuk kiadásra kész állapotba. Néha szörnyű körülmények között dolgoztunk. Leszálltunk Fertőszentmiklóson, és mentünk Hegykőre. Ez három kilométer földeken át. Süvített az északi szél. Cipelte Lajtha a nehéz magnót. És akkor mondta, hogy Paul Valéry, Florent Schmitt, Poulenc a barátja. Ő, aki itt megy, folyik a könnye, percenként törli az orrát, jeges az északi szél, és nagy kalucsniban cuppogunk a sárban. Keserves volt!

1962-ben Bodrogi Tibor lett a Néprajzi Múzeum igazgatója. Lajtha mindig mondta nekem: „kislányom, biztonságban akarom tudni a csoportot. Amíg én élek, jó, de én már öregember vagyok.” A biztonság azt jelentette,

hogy a Művelődési Miniszter elintézte, hogy az addigra szinte teljesen kiüresedett népzenei osztály feladatait a Lajtha-csoport látja majd el. Csak egy Ági nevezetű félállású gépirónő maradt. Elment Rajeczky, Vargyas, Avasi Béla. Ott maradt a népzenei osztály teljesen ellátatlanul. Itt egy vákuum keletkezett, és ezt velünk töltötte be. Laci bácsi attól félt, ha őt valami éri, akkor a csoportot szét-szórják.

Amikor Laci bácsi 1963. február 13-án meghalt, továbbra is bejártunk a múzeumba. 64-től már hivatalosan is Népzenei Osztály lettünk. Aztán 68-ban találkoztam Babos nénivel [Babos Jánosnéval], és elkezdtem foglalkozni az imádsággal mint műfajjal. 71-ig voltam a Múzeumban.

Erdélyi Zsuzsanna
otthonában,
2013
Fotó: Lugosi
Lugo László
© MMA
Titkársága

Hogyan győzte Lajtha a sok gyűjtést így?

Ő a háborúban beteg lett. Emellett igen érzékeny idegrendszerű ember volt. Nemegyszer mi főztünk neki a Margittal a szállóban, a konyhában. Voltak nagyon rossz időszakai, és voltak jobbak. Megvan ennek a lélektani háttere, én pontosan tudom. Nekem az a benyomásom, hogy neki a vonatra szállás, az utazás a bezártságnak valamiféle feloldása. Mint említettem, 1948-tól 62-ig nem engedték külföldre. Valamiféle fogolykomplexusa lehetett, olyan érzés ez, mint a kalitkába zárt madáré. Az, hogy vonatra szállhat, neki azt az illúziót keltette, hogy el tud ebből a rabságból szabadulni. Nem véletlen, hogy a nyugati határ mentén gyűjtöttünk. Felmerülhet a kérdés: miért nem mentünk a Palócföldre vagy az Alföldre? Neki az volt az elmélete, hogy a hagyomány leginkább a periferián őrződik meg. Sebestyén Gyula is ezt mondta. Ezért választotta Sopront. Aztán átmentünk Vas megyébe, ez még mindig a határvidék. Mikor például Szombathelyről a Dél felé tartó vonattal mentünk, a harmadik község Nagycenk volt. Ott közvetlenül a határ mentén ment a vonat. Azzal szórakoztunk, hogy átköptünk a túloldalra.

Milyen ember volt ő?

A kapcsolatunk felemás volt. Gyakran nehéz volt vele. Érzékeny volt, gyorsan felpaprikázódott, akkor aztán szinte elviselhetetlen légkört teremtett. Sokszor nem szerettem az egész utazást.

Lajtha halála után hogyan változtak a dolgok?

Margit lett a főnök, ő addigra Kodálynál elvégezte a népzene szakot. Én folytattam a munkám, tudományos munkatárs voltam. Tizenkét évig tanultam zongorázni, az összes kötelező mellékszakot elvégeztem, benne voltam a zenei életben. Bizonyos mértékig én is képzett zenész voltam, így ebbe a csoportba nagyon is beleillemtem. Ezt

csináltuk 79-ig, Margit akkor nyugdíjba ment, más lett a főnök. A Múzeum mindig lecsípett a pénzünkből. Végül elfogyott a pénz. Az utolsó, februári Vas megyei úton – Margit nem volt velünk – kimentünk Bucsura meg még egy-két községbe. Mindig megkérdezte, csak úgy önmagától: mit csinál egy úriember öt órákor? „Teázik” – volt a válasza. Akkor ő kiemelte a táskájából a termoszt a teával. Mindig volt nála keksz is. Én felálltam, hogy segítsék, de ellökött. „Ne avatkozzék bele, én tudom, hogy mit csinálok.” Mit tehettem? Megitta a teáját, nekem sose kellett, és ami még rosszabb, föltette a táskát. Megint akartam segíteni, nem lehetett.

Pénteken angolok vagy amerikaiak voltak nála ebéden, nem érezte jól magát. Szombaton franciák voltak nála, egyre rosszabbul érezte magát. Azt hitte, gyomorrontása van. Amikor elmentek a franciák, mondta a feleségének, hogy nincs jól. Lefeküdt. Négy órákor üzent nekem, hogy vigyem föl a gyűjtést, nézzük meg. Fölmentem, s láttam, hogy mi a helyzet. Néztük a bucsui gyűjtést. Láttam, hogy félig támaszkodva fekszik. Mondtam, hogy küldöm Elemért, az uramat. Nem engedte. Mégis felment az uram, de két perc múlva jött is vissza. Lecsapta az orvosi táskát: meghalt. Szívtrombózis volt.

Sokat vitatkoztunk, tulajdonképpen veszekedtünk is, mégis nagyon szerettem őt. Mikor békés volt, akkor nagyon aranyos volt, emberi, kedves, törődött velünk, a gyerekeim is nagyon szerették őt, mindegyikkel játszott, bolydózott. Volt, hogy mondta: „Na, gyertek, megyünk a cukrászdába. Rendeljétek, amit akartok, úgyszólván éhesek vagytok. Nehezen vagytok, mikor jut nektek cukrászsütemény?” Ilyenkor tegezett. Jóllakatott minket. Aztán egyszer Sopronban a szállodában áriáztunk. Előadtuk *A sevillei borbélyt*. Margit volt Rosina, ő Basilio. Én meg nem tudtam a tenort, de valamit énekeltem harmadiknak. Döltünk a nevetéstől! Hogy milyen Basilio volt!